

Elena Ungureanu

INTERTEXTUALITATEA ȘI OBIECTIVUL UNEI GRAMATICI DIALOGICE

Impactul pe care îl are, la ora actuală, în studiile filologice, *gramatica textului*, redefinită între timp *lingvistica textului* sau *lingvistica textuală*, pe de o parte, și conceptualizarea *textului ca intertext*, pe de alta, ne-au determinat să formulăm ideea existenței unei gramatici bazate pe descrierea particularităților limbajului cu dimensiunea dialogică intrinsecă. Încercăm să răspundem, mai jos, la întrebarea legitimă: la ce bun o nouă gramatică între atâtea altele? Prima argumentare, și cea mai la îndemână pentru noi, e una de sorginte coșeriană și care trebuia să fi fost însușită încă din cursul de *Introducere în lingvistică*, fiindcă gramatica studiază – ar trebui să studieze – totul; citat din Coșeriu: „Gramatica, în toate sensurile sale, este știința t u t u r o r aspectelor unei limbi, adică înglobează deopotrivă fonetica, semantica și celelalte compartimente ale fiecărei limbi particulare” [1, p. 97]. Altfel spus, ea (gramatica) desemnează studiul formelor pe care semnele lingvistice le dobândesc în propoziții și fraze, iar dacă extindem domeniul, și în texte. Iar textul, la ora actuală, se consideră unitatea comunicativă cu cea mai mare relevanță în studiile filologice. După autorii DȘL [2, p. 239-246], există peste 15 tipuri de gramatici (generală, descriptivă, structurală, generativă, funcțională, a cazurilor, universală, contrastivă etc.), gramatica textului considerându-se una dintre cele mai tinere, iar despre o gramatică pe care o vom numi „dialogică” (în alți termeni: „dialogală”, „intertextuală”), am putea afirma că există deocamdată puține referințe directe [a se vedea discuțiile din 3; 4; 5], deși problematica ei o găsim reflectată în numeroase studii aflate la intersecția celor două discipline filologice fundamentale – științele limbii și științele literaturii, precum și a subdisciplinelor care derivă din acestea. Contribuții importante în domeniul textologiei le revin unor renumiți specialiști precum Roland Barthes, Umberto Eco, Julia Kristeva, Maria Carpov, Jacques Derrida, Gérard Genette, Mihail Bahtin, Iuri Lotman ș.a., dintre lingviștii români – Carmen Popescu, Stelian Dumistrăcel, Cristinel Munteanu, Ileana Alexandrescu, Emilia Afană-Parpală, Mariana Neț ș.a., pentru care problematica în cauză a devenit una din preocupările lor de bază.

Lingvisticile, respectiv gramaticile, dominante (*mainstream*) sunt considerate monologice (cf., în acest sens, studiile semnate de Per Linell [3], care optează tot mai insistent pentru reorientarea către discipline dialogice și interdisciplinare), monologismul însemnând deținerea unui sens unic, definitiv, nenegociabil în cadrul dialogului viu între subiecți. Spre deosebire de acesta, dialogismul, după Mihail Bahtin, optează pentru o viziune dialogică asupra textului și a lecturii, deschisă către integrarea creativă a alterității și diferenței. În calitatea sa de concept universal, dialogismul este adjucecat de discipline dintre cele mai diferite: de la științele culturii la științele naturii, ale vieții sau ale tehnologiilor moderne. În acest context, chiar dacă ar putea trezi și discuții în contradictoriu, ideea unei gramatici dialogice sau intertextuale s-ar înscrie în orientările moderne de cercetare a textului (intertextului) și a dimensiunilor acestuia (a se vedea sursele [4] și [5], care ne-au servit ca punct de inspirație pentru prezentele meditații).

Intertextualitatea este o proprietate nu doar a textului literaturii sau a textului poetic, cum se obișnuiește frecvent a se crede, ci a textului în genere. Este suficient să trecem în revistă doar un singur titlu în acest sens: Gasparov Boris. *Speech, Memory, and Meaning: Intertextuality in everyday language*, 2008 (în traducere: Vorbire, memorie și sens: intertextualitate în limbajul de zi cu zi) [6] și care se reduce la ideea că toate faptele noi ale limbajului sunt împământenite în memoria vorbitorilor de experiențele anterioare de utilizare/aplicare a limbajului. Studiul în cauză își propune să infuzeze teoriile descriptive ale limbii cu un concept din semiotica poststructurală și de teorie a literaturii – cel de memorie intertextuală: fiecare element nou de discurs este văzut ca emergent din fragmente reiterate și manipulate anterior de alți vorbitori sau chiar de același vorbitor. Modelul oferă un mod de a descrie sensul unităților de limbaj ca pe un proces deschis. Unitatea de bază a modelului este **fragmentul comunicativ (FC) intertextual**. Un FC este un prefabricat, de orice formă, sens și proveniență stilistică, tratat ca un întreg. De obicei, are o formă ușor de recunoscut de către vorbitorii nativi ai unei limbi, poate fi modificat, trunchiat sau extins, adaptat și fuzionat cu alte structuri sau fragmente comunicative.

În lingvistica rusă, asemenea unități intertextuale sunt denumite cu un termen care se regăsește tot mai constant în studiile de ultimă oră: **intertextem** (după modelul altor unități pe care lingvistica deja le-a acceptata definitiv: morfem, lexem, sintaxem, stilem, semem etc.) [cf., cel puțin, 7]. (A se observa că termenul în cauză nu îl găsim și în alte limbi). Unul dintre specialiștii de forță ai domeniului, filologul rus G.K. Kosikov, după ce traduce și disociază opera lui Roland Barthes, optează pentru instituirea unei noi discipline – **intertextologia**, sprijinindu-și viziunea pe fundamentul concepției însușite: „Любой текст – это интертекст: на различных уровнях, в более или менее опознаваемой форме в нем присутствуют другие тексты – тексты предшествующей культуры и тексты культуры окружающей; любой текст – это новая ткань, сотканная из побывавших в употреблении цитат” [8, p. 156].

Teoria intertextualității are de soluționat cel puțin trei probleme majore: (1) delimitarea strictă a obiectului de cercetare; (2) limitele „textului în text”; (3) măsurarea „transformațională” a intertextului, adică mecanismul de constituire. Descrierea adecvată a acestor obiective va tinde tot mai mult să scoată în evidență regulile universale ale acțiunii intertextuale, devenind parte componentă, pe de o parte, a poeziei, al cărei obiect de cercetare îl constituie legitățile generale de construire a operelor literare; iar pe de alta – a textului scris, în general. Anume sub acest aspect, conchide autorul, trebuie citită cartea semnată de Nathalie Piegay-Gros [9] – prima sinteză analitică fundamentală asupra intertextualității apărută în Franța, remarcabilă prin stilul incitant-provocator: „что же, в конечном счете, представляет собой интертекст – «продукт письма» (то есть авторской, осознанной или неосознанной, интенциональности) или же «эффект чтения», зависящий от неотъемлемой способности каждого из нас сопрягать самые различные смысловые инстанции, формирующие пространство культуры?” [8, p. 164]. Așadar, intertextul reprezintă o categorie proprie atât științelor literare, cât și științelor limbajului. Deoarece suficient de multe studii s-au bazat mai ales pe texte culte, deci aparținând scriitorilor, teoria și critica literară dau preferință termenului de intertext, pe când în lingvistică se recurge, pentru anumite unități – în special de natură paremiologică – la conceptul de „discurs repetat”, preluat și acesta din teoria coșeriană. Intertextul înglobează discursul repetat, acesta din urmă fiind o formă de intertext.

Orice gramatică, ca să descrie o limbă, trebuie să dispună de o **bază de date** (ne referim aici la exemplele de limbaj scris sau oral). Pentru descrierea structurii limbii

gramaticienii recurg la unitățile din care se constituie aceasta bază de date. Dintotdeauna, gramaticile nu au făcut altceva decât să recurgă la „baze de date” din cele mai variate sfere: cel mai adesea, la exemple din literatură, ca mostre de text scris și de text reprezentând limba literară ca cea mai îngrijită expresie a unei limbi; de asemenea, stilul publicistic a furnizat numeroase exemple gramaticienilor. Pe de altă parte – mult mai rar – s-a recurs la exemple din textele dialectale, altfel spus, la textul oral, al conversației, al dialogului înregistrat cu indicarea specificului oralității. O tendință aparte în elaborarea gramaticilor și a studiilor de gramatică a constituit-o „inventarea” exemplilor, așadar, o metabază de date. La fel, o gramatică dialogică ar trebui să dispună de o impresionantă bază de date veridice, real existente, nu „fabricate”. În fine, o tendință de ultimă oră ar fi chiar baza de date pe care o oferă Internetul ca cel mai important mijloc tehnologic de înregistrare a tuturor aspectelor, stilurilor și variantelor unei limbi. Problematika limbajului Internetului poate fi calificată la ora actuală drept una dintre cele mai provocatoare în teoria discursului și chiar a studiului intertextualității. Un asemenea studiu va face distincție clară între gramatica dialogului (conversației, textului oral), pe de o parte, și gramatica dialogică, pe de alta, ultima dintre care este incomparabil mai amplă ca problematică și direcție de cercetare.

Ce fundament empiric este necesar, așadar, pentru a construi o gramatică dialogică, se întreabă cercetătorul norvegian Ivar Ørstavik [5]. Când se elaborează gramaticile, lingviștii recurg la o „bază de date” care poate conține informații despre limbă, relevante pentru a înțelege structura discursivă. O gramatică dialogică ar răspunde multor cerințe ale metodelor sistematice și analitice care aderă la teoria dialogică și ar putea fi o contribuție valoroasă în domeniu. În al II-lea rând, acesta ar fi un exercițiu util care va extinde înțelegerea gramaticii de către noi. În al III-lea rând, chiar urmărirea gramaticii dialogice reprezintă în sine un experiment valoros. Ipotetica gramatică dialogică va trebui să ia în discuție, disociindu-le treptat, conceptele a trei discipline lingvistice diferite: a) lingvistică integraționistă sau integrală (care înseamnă încadrarea lingvisticii în cultură); b) analiza conversației; c) dialogismul – teorie care are numeroși adepți mai ales în științele literaturii. În timp ce gramatica tradițională studiază tipologia propozițiilor ideale, gramatica dialogică își propune ca obiectiv o sarcină extrem de dificilă, dar nu imposibilă – de a analiza și sistematiza structurile dialogice, în interacțiune-în-vorbire, face-to-face, vii, adică relațiile dincolo de „propozițiile ideale”, cu tot contextul – spațiul, timpul, autorul, conlocutorul/conlocutoarea etc. În calitate de subiecți ai limbajului – amintim aici opinia coșeriană – noi „nu vorbim numai cu limba, cu sistemul lingvistic, ci vorbim, în afara faptului că vorbim, și cu tot corpul, vorbim și cu toată cunoașterea lucrurilor, și cu toate ideile despre lucruri, și cu toate imaginile pe care le avem despre lucruri, și cu toate contextele, nu numai explicite, ci și implicite” [10, p. 98]. Să nu uităm că propozițiile ideale sunt ușor de găsit și ușor de făcut. După cum se și face în mod constant, inclusiv în cercetările gramaticienilor, care recurg pentru exemplificări la pseudodate. Propozițiile izolate unele de altele și contextul lor de utilizare pot fi produse intuitiv de către lingvistul însuși. Dar pentru o descriere adecvată a sistemului limbii nu de acestea are nevoie cercetătorul, ci de cele existente în comunicare.

În timp ce propoziția este „indiferentă” față de contextul de utilizare, replica cu care răspunde un interlocutor într-o conversație este mereu un enunț rostit de un *autor* particular (social), într-o *situație* particulară (anumită) și la un *moment* dat. În analiza unităților gramaticii dialogice, cele mai relevante și mai importante sunt legăturile dintre enunț și acești factori contextuali, și nu atât relațiile din cadrul enunțului. Spre deosebire de pseudoenunțuri (cele construite ad hoc, de lingvist), replicile dintr-un context dialogic concret nu sunt

izolate, ci sunt legate una câte una. Baza de date a gramaticii de care vorbim aici ar trebui să constituie un set al tuturor situațiilor dialogice posibile, fie că acestea sunt conversații, texte familiare, texte științifice sau texte poetice. În multe țări cu tradiții în studiul lingvistic se practică analiza cercetărilor folosindu-se înregistrările audio ale conversațiilor ce apar în mod natural (fără a fi stimulate sau dirijate, care pot constitui un material excelent și pentru studiile întreprinse de către gramaticieni, nu doar de către sociolingviști). Înregistrările audio și video au făcut posibilă colectarea conversațiilor individuale, redarea (reproducerea) lor și astfel transpunerea ca date ale limbii cu tot contextul suficiente. Internetul este tehnologia cu cel mai spectaculos impact, inclusiv sub aspectul înregistrării în cantități enorme, a textului, a conversației, a scrisului. În definitiv, nu ne rămâne decât să supunem analizelor acest material pus gratis la îndemâna cercetătorilor.

Replicile dintr-un dialog sunt descrise ca dependente una de alta în cadrul fiecărei conversații, dar niciodată în afara granițelor conversației individuale. Baza de date a gramaticii dialogice însă este infinit mai largă, ea având în obiectiv descrierea sistematică a structurilor și relațiilor dincolo de conversațiile izolate.

Încercările lexicografilor de a oferi lexemelor din dicționare minicontexte se înscriu și ele, surprinzător, pe linia dialogismului. Niciun cuvânt nu se referă la obiectul sau la modul singular: între cuvânt și obiectul său, între cuvânt și subiectul de discuție, există un mediu elastic al altor cuvinte aleatorii despre același obiect, aceeași temă, și acesta este un mediu adesea dificil de a fi penetrat. Cuvântul este obscur prin natura sa (dacă-l includem în dicționar cu explicațiile de rigoare nu înseamnă ca l-am dezobscurizat – n-am făcut decât să indicăm câteva sensuri, cele mai uzuale), contribuind prin gânduri comune, puncte de vedere, raționamente și accente de valoare străine. Cuvântul, îndreptat spre obiectul său, întră într-un mediu dialogic agitat și plin de tensiune al unor cuvinte străine, se confundă cu unele, se retrag în interiorul lor semantic, se intersectează cu altele: și toate acestea ar putea schimba crucial discursul, ar putea lăsa o urmă în toate straturile sale semantice. Astfel se produc relații intra- și interdialogice între cuvinte, între enunțuri și între texte, care sunt esențiale pentru înțelegere și comunicare. Intertextologia ar trebui să fie disciplina care să-i împace pe toți – de la lexicografi, semasiologi, dialectologi până la pragmaticieni și discursologi.

Noțiunea de *dialogism* are un domeniu de aplicare mult mai larg decât dialogul real. Se extinde dincolo de cooperarea directă dintre interlocutor dintr-o anumită situație de discuție. Conform teoriei dialogice, rostirile sunt în dialog atât în mod intern, cât și în mod extern – cu alte rostiri din dialogul aici-și-acum și cu alte rostiri din trecut, paralel, și dialoguri viitoare la un anumit și același timp, care să alcătuiască un *spațiu al dialogurilor* [cf. 5]. Acest cuprins (corp) al rostirilor se aseamănă cuprinsului propozițiilor în corpusul gramaticii tradiționale. Dar spre deosebire de corpusul tradițional al textului, va fi nevoie a fi inclusă poziția socială și situațională a fiecărei rostiri; deci subiectul de discuție, timpul și locul. Aceste ancore sociale și situaționale sunt necesare pentru recuperarea autorului – intertextualitatea fiind conceptul care a rezolvat „o problemă gravă a metodei structuraliste; întoarcerea referentului” [11, p. 123]. Plasarea conceptelor de intertext, respectiv intertextualitate, dialogism, relații dialogice pe tărâmul lingvisticii nu va face decât să umanizeze și mai mult științele socioumane, filologice în speță [a se vedea și 12; 13; 14]. În discursurile scrise mediate electronic, este dificil, dar totuși posibil, a aduna și transcrie rostiri suficiente pentru a construi baze de date diatopice. Paginile web, chaturile, e-mailurile, programele de computer etc. sunt deja disponibile pentru metodele existente de colectare a datelor, pentru a forma o bază de date validă pentru analizele parțial

intertextuale. Înregistrarea discursului față în față, altfel spus, colectarea unor asemenea date trebuie făcută tematic, de exemplu, o bază de date focalizată pe „conversații la pauze de cafea la locul de muncă” sau „conversații despre un eveniment ieșit din comun”, sau „conversații la o întâlnire neprevăzută cu un prieten în stradă” etc., etc. Tipologizarea și analiza intertextemelor din diferite categorii de texte, a șabloanelor dialogice, a elementelor de discurs repetat, a clișeele etc. se vor înscrie în contextul teoriilor intertextologice: „Textul nu se poate concepe independent și izolat, desprins și smuls din *TEXTUL infinit* constituit de istoria societății umane, ci în complexa rețea de interacțiuni pe care le stabilește cu acest *TEXT infinit*: în *intertextualitatea* lui” [15, p. 190], manifestat continuu în dinamica și în semiosfera CULTURII [a se vedea 16, p. 162].

Concluzii. Dialogismul este o filozofie fundamentală în știința filologică la ora actuală, iar gramatica, știința care descrie structura unei limbi, nu poate face abstracție de această teorie. Discursul uman este bogat și divers, nu doar în cadrul paradigmei limbii naturale, dar și în afara acestei paradigme. Includerea perspectivei dialogice în analiza gramaticală nu poate decât să extindă orizonturile înțelegerii a „ceea ce limba poate fi” (opus la „ceea ce limba este”), precum și a unei teorii dialogice și a metodelor acesteia intersectată cu gramatica. Intertextualitatea nu mai este văzută ca un fenomen literar exotic, ci mai degrabă ca o parte din comunicarea de zi cu zi. Gramaticile dialogice își propun să se axeze pe descrierea structurilor în relațiile lor inter- și intratextuale.

Referințe bibliografice

1. Eugeniu Coșeriu. *Introducere în lingvistică*. – Cluj, 1995.
2. Angela Bidu-Vrăncău et al. *Dicționar de științe ale limbii*. – București, Ed. Nemira, 2001.
3. Per Linell. *Essentials of dialogism. Aspects and elements of dialogical approaches to language, communication and cognition*. www.dialogicidad.cl/papers/linellC.doc (accesat la 13.07.10)
4. Per Linell. *En dialogisk grammatik?* În: J. Anward, & B. Nordberg, (eds.) *Samtal och grammatik – studier i svenskt samtalsspråk*. 2005. Lund: Studentlitteratur. 231-328.
5. Ørstavik Tormod Berg Ivar. *The Foundation for a Dialogic Grammar*. wiki.aitel.hist.no/the_art_of_programmers/.../A_dialogic_grammar.pdf (accesat în iulie 2010).
6. Boris Gasparov. *Speech, Memory, and Meaning: Intertextuality in everyday language*, 2008, 309 p. Publisher: De Gruyter Mouton; 1 edition. <http://www.reference-global.com/doi/pdfplus/10.1515/9783110219111.fm> (accesat la 10.07.10)
7. А. С. Жулинская *Интертекстуальность как объектность как объект лингвистических исследований*// Учёные записки ТНУ им. В. И. Вернадского. Серия «Филология». – 2005. – Т. 18 (57). – № 1. – С. 71-75. (accesat la 12.07.10) <http://workinggroup.org.ua/publzulinsk1.shtml>
8. Alexandra Gherasim, Nadejda Cara. *Teoria textului. Antologie*. – Chișinău, CEP USM, 2008, 292 p.
9. <http://www.libfl.ru/mimesis/txt/Piegay-Gros01.php> (accesat în mai 2010).
10. Eugeniu Coșeriu. *Semantica structurală*// Prelegeri și conferințe. Anuar de lingvistică și istorie literară, t. XXXIII, 1992-1993. Seria A. Lingvistică, Iași, 1994.

11. Marian Vasile. *M. Bahtin. Discursul dialogic. Istoria unei mari idei*. – București, Editura Atos, 2001.
12. Г. А. Золотова. *Грамматика как наука о человеке // Русский язык в научном освещении*. – № 1. – М., 2001. – С. 107-113. <http://www.philology.ru/linguistics1/zolotova-01.htm> (accesat la 16.07.10).
13. *Человеческий фактор в языке: Коммуникация, модальность, дейксис*. – М., 1992.
14. Aliona Grati. *Modelul poststructuralist de dialog. Ereziile gramaticii textualiste și eșecul dezumanizării // Metaliteratură*, anul VIII, nr. 5-6 (19), 2008, p. 32.
15. Cristina Hăulică. *Textul ca intertextualitate. Pornind de la Borges*. – București, Editura Eminescu, 1981.
16. Ю. М. Лотман. *Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров*. Статьи. Исследования. Заметки. Санкт-Петербург. «Искусство-СПБ», 2001.

Institutul de Filologie
(Chișinău)